

РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ
ГЕОГРАФИЯ ЖӘНЕ
ТУРИЗМРЕКРЕАЦИОННАЯ
ГЕОГРАФИЯ И
ТУРИЗМRECREATION
GEOGRAPHY AND
TOURISM

ӘОЖ 338.48

Ж.А. Маженова

Т. Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: janna1981-29@mail.ru**Экологиялық туризмнің даму тенденциялары**

Бұл мақалада экологиялық туризмнің негізгі бағыттары, әсіресе Қазақстандағы экологиялық туризмді дамыту аймақтары, экологиялық туризмнің негізгі тұжырымдамасы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтары мен мемлекеттік ұлттық табиғи парктері, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың қызметтері мен Қазақстандағы экологиялық туризмнің даму тенденциялары қарастырылған.

Түйін сөздер: экологиялық туризм, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, мемлекеттік ұлттық табиғи парктер.

Zh.A. Mazhenova

Progress of ecological tourism trends

Basic directions of ecological tourism are presented in this article, especially on development of ecological tourism of Kazakhstan, basic conceptions of ecological tourism, especially guarded natural territories and state national parks, activity of the especially guarded natural territories and progress of ecological tourism trend is considered in Kazakhstan.

Key words: ecological tourism, especially guarded natural territories, state national parks.

Ж.А. Маженова

Тенденции развития экологического туризма

В данной статье представлены основные направления экологического туризма, особенности развития экологического туризма Казахстана, основные концепции экологического туризма, особо охраняемые природные территории и государственные национальные парки, рассмотрена деятельность особо охраняемых природных территорий и тенденции развития экологического туризма в Казахстане.

Ключевые слова: экологический туризм, особо охраняемые природные территории, государственные национальные парки.

Қазақстан Республикасында экологиялық туризмді дамыту қажеттілігі тек экономикалық фактормен-жаңа жұмыс орындарын ашу, шалғай өңірлердегі жергілікті қоғамдастықтарды дамытумен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тапсырыспен – халықтың денсаулық және бос уақытын пайдалану мәселесіне тұтастай әрі жүйелі түрде мән берумен де түсіндіріледі. Дүниежүзілік туристік ұйым сарапшыларының

деректері бойынша соңғы он жылда экологиялық туризм неғұрлым танымал және кез келген мемлекеттің тұрақты даму құралы болып табылады [1].

Экологиялық туризм (фр. *tourisme*, фр. *tour* – сейілдеу, сапар) – туризмнің жаңа шыққан түрлерінің бірі; сауықтырушылық, танымдық, қарым-қатынастық қажетсінулер ұштастырылатын, халықтың тынығуға қатысты

сұраныстарын неғұрлым толық қанағаттандыруға мүмкіндік беретін туризм саласы. Экологиялық тұрғыдағы көрнекті орындарды (ұлттық саябақтарды, табиғат ескерткіштерін, табиғат қорғау мәселелері неғұрлым оңтайлы шешілген аумақтарды, ұйымдардың, «жасылдар» қозғалысының бұқаралық шараларына қатысу, аралап көру қоса жоспарланған саяхат болып табылады [2].

Қазіргі уақытта экотуризм мәселелері бір-қатар халықаралық ұйымдардың күн тәртібіне енген, атап айтқанда, Қоршаған орта бойынша БҰҰ бағдарламасына, Дүниежүзілік Туристік Ұйымға, Экономикалық Ынтымақтастық және Даму Ұйымына, БҰҰ-ның Еуропалық Экономикалық Комиссиясына, Еуропа Кеңесіне енген. Бұл ұйымдар аясында экотуризмнің түрлі аспектілері бойынша тәсілдер әзірленіп, құжаттар қабылданды және тұжырымдаманың өзі кеңейген мазмұн мен атау алды. Сонымен, 2002 жылы Қоршаған ортаны қорғау бойынша БҰҰ бағдарламасы аясында (UNEP) және Дүниежүзілік Туристік Ұйым ұйымдастырған Экотуризм бойынша Дүниежүзілік Саммитте экотуризм бойынша арнайы Квебек декларациясы қабылданды. Мұнда экотуризм туризмнің экономикалық, әлеуметтік және экологиялық әсеріне қатысты тұрақты туризмнің ұстанымдарын қамтитыны мойындалды және экологиялық туризм негізделген келесі арнайы ұстанымдар анықталған:

- табиғи және мәдени мұраны сақтауға белсенді үлес қосу;

- жергілікті қоғамдастықтарды жоспарлау мен дамыту үрдісіне және экотуризмді ұйымдастыру бойынша іс-әрекеттерге қатыстыру, әрі олардың бұл қатысудан пайда алуын қамтамасыз ету;

- туристер арасында олардың орналасқан жерінің табиғи және мәдени құндылығы жөнінде түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

- шағын ұйымдастырылған топтар мен өз бетімен саяхаттайтын туристерден тұратын кішігірім туристер ағымдарына бағытталу.

Осымен Квебек декларациясы табиғатты белсенді және енжар тану мақсатында табиғатты сүюшілер үшін ұйымдастырылған арнайы турлармен ғана (бердвотчинг – құстарды бақылау, балалар экологиялық лагері және т.б.) шектелмейтін экотуризм дамуының қазіргі беталыстарын көрсетеді. Олар көпшілік туризмнің дәстүрлі

жолдарының ЕҚТА-да (ерекше қорғалатын табиғи аумақтар) туризмді ұйымдастыру және дамыту үрдісіне көшудің баламасы ретінде қарастырылады. Осыған орай оның құрамына тұрақты және экологиялық дәйектелген табиғи туризмнің қалыптасуының қазіргі жолдары интеграцияланады. Оған табиғи туризмнен келетін табысты табиғатты сақтау мақсатына қолдану, жергілікті қоғамдастықтардың қатысуы, туристерге ақпараттық және білім беру аспектілері енеді. Сонымен қатар ол әлі де шағын топтарға бағытталған болып есептеледі.

Экотуризмнің қазіргі тұжырымдамасының маңызды аспектілерінің бірі болып көліктің экологиялық таза түрлерін, энергияның балама көздерін, энергияны және ресурстарды үнемдеу, қалдықтарды қауіпсіз жоюмен байланысты мәселелер табылады. Экологиялық туризмнің объектілері табиғи аймақтар, тарихи ескерткіштер, ғылыми және білім беруде қолданылатын мәдени және архитектуралық ескерткіштер болып табылады. Бұл экологиялық туризмнің жан-жақты болуын қамтамасыз етеді.

Қазақстанның табиғи климаттық зоналары (шөлді аймақтар, таулы аймақтар) спорттық және ғылыми бағытта экологиялық туризмнің ерекше формасы «экстремалды туризмді» дамытуға мүмкіндік береді. Бұл адам аяғы баспаған және адам өмір сүруге бейімделмеген аймақтарға экстремалды жағдайларда тіршілік ету және өзін-өзі ұстау стратегиясын қалыптастыру мақсатында саяхат жүргізу. Айта кетерлік жағдай, экологиялық туризмді дамыту үшін әртүрлі табиғи ресурстар қажет. Дәл осы жағдай туризмдік жұмыстардың территориялық аймағын және олардың қай бағытта жүруін анықтайды. Экологиялық туризмнің ресурстары болып табылады:

- табиғи – климаттық факторлар: рельеф, су объектілері, флора және фауна, ерекше және қызықты қарапайым табиғи аймақтар;

- тарихи-мәдени ескерткіштер: белгілі бір аймақтағы адамзаттың материалдық және рухани мәдениеті, айналадағы ортамен тығыз байланысты тарихи, археологиялық, мәдени ескерткіштер. Туризмді болашақта әлеуетін дамыту үшін Қазақстанда екі туристік өнім бар:

- кәсіпкерлік туризм;

- экологиялық туризм [3].

Президентіміз өз стратегиясының маңызды мәселесі ретінде қызмет көрсету саласын және

әсіресе туризмді дамытуға негізделгенін атап көрсеткен болатын.

Қазақстанның туристік өнімдерінің негізгісін экологиялық туризм құрайды, халық-

аралық нарықта бәсекеге қабілеттілігі ең төменгі деңгейде. Қазақстан аумақтары бойынша экологиялық туризмнің даму деңгейінің түрлерін келесі кестеден байқауға болады (1-кесте).

1-кесте – Қазақстанның аумақтары бойынша туризм түрлері [4]

Аумақтар бойынша туризм түрлері				
Оңтүстік Қазақстан	Солтүстік Қазақстан	Орталық Қазақстан	Шығыс Қазақстан	Батыс Қазақстан
экологиялық	экологиялық	экологиялық	экологиялық	экологиялық
таулы	шаңғы	экскурсиялық	таулы	су
жаяу	жаяу	су	танымдық	жаяу
велотуризм	экскурсиялық	спелеологиялық	экскурсиялық	экскурсиялық
экскурсиялық	-	тарихи	-	тарихи
тарихи	-	-	-	қажылық
қажылық	-	-	-	-

«Экотуризм» түсінігінің пайда болуы бірнеше тенденцияларға мүмкіндік туғызды, сонымен:

Біріншіден, туризм ең ірі ғаламдық экономикалық белсенділіктердің бірі болып отыр. Қорғалатын табиғи аумақтарға келушілерінің саны дүниежүзінде жоғарылағаны соншалықты, олардың табиғи экожүйелерге әкелетін әлеуеттік залалдары қиындық тудырып отыр сонымен бірге, сол уақытта табиғи маңыздылыққа ие аймақтарды жоғарылату және қорғалатын табиғи аймақтарға нақты қаржы қолдауын қамтамасыз етуге және табиғи түрінде сақталынуы керек басқа да аумақтар туризмді тиімді пайдалану барысында жоғарылата алады. Қоршаған орта мамандар төңірегінде қорғалатын аумақтарды туризмде «жұмыс істеуін» және сол арқылы қорғалатын аумақтар «өздері үшін төлеуге» зерттеулер жүргізген.

Екіншіден, табиғи ортаны қорғау әрекеттерінің жетістіктері бұл тек қана бір негізде «тыйым салынған» шараларға мүмкін емес, егер олар жергілікті тұрғындардың қызығушылықтарына қарсы бағытталған болса. Табиғатқа ұқыпты қарау олар үшін экономикалық жағынан тиімді болса бұл іс-әрекеттерде жергілікті тұрғындармен серіктес болуы керек. Сондай-ақ, бұл маңызды рөлді туризм алуы мүмкін.

Үшіншіден, басымдылықтардың ауысымы сәйкес туристердің мақсаттары пайда болды. Индустриалды дамыған мемлекеттерден,

әсіресе көптеген туристер қалалардан басқа табиғи аумақтарға ұмтыла бастады.

Дәстүрлі жағажайлы-шипажайлық демалыстарға қарама-қарсы, белсенді-танымдық саяхаттарға сұраныс өсті. Қазіргі әлеуметтік және экономикалық, табиғи мәселелердің маңызды тоғысқан жерінен табиғи аумақтар дамуының бірден-бір басты құралы экологиялық туризмнің тұжырымдамасы пайда болды (1-сурет).

Туристік әлеуетті зерттеу қорытындылары көрсеткендей, Қазақстанның экологиялық туризмді дамыту үшін үлкен мүмкіндіктері бар. Оның негізін Еуразия орталығындағы теңдесі жоқ табиғи жағдайлар мен ландшафттар, көптеген табиғи, тарихи ескерткіштер, түрлі тарихи кезеңдерде Қазақстан аумағынан орын тепкен халықтардың мәдени және этникалық мұрасы құрайды [1].

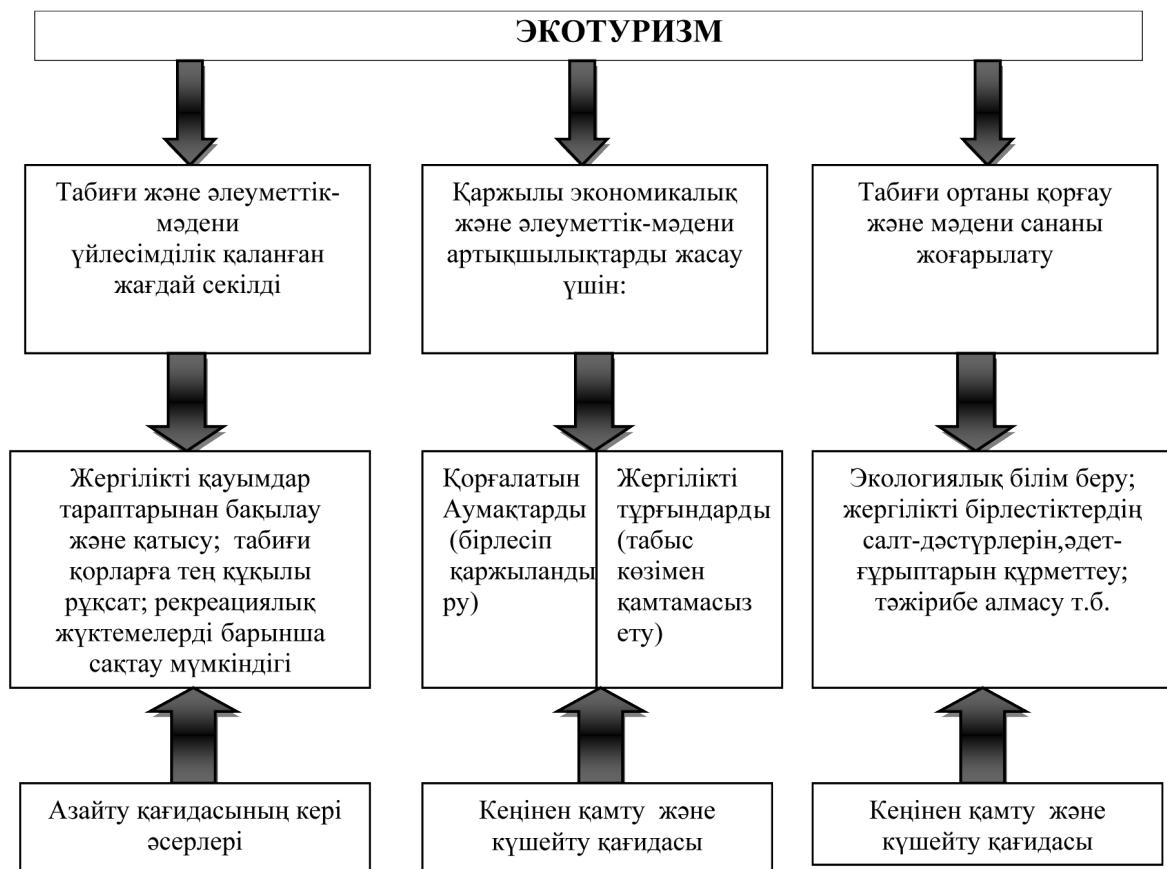
Экологиялық туризмді дамытудың аса маңызды әлеуетіне ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың ерекше түрі ретінде мемлекеттік ұлттық табиғи парктер (МҰТП) ие, олардың қызмет бағыттарының бірі рекреациялық және туристік қызметті дамыту болып табылады.

Экотуризмге қатысты және ЕҚТА-дың көрсетілетін қызметтер қатарына төмендегілер жатады:

- Экскурсияларды ұйымдастыру және өткізу;
- Туристердің табиғат мұражайлары мен тірі жандылар бұрыштарына баруы;

- Туристік соқпақ жолдарды, қарау алаңдарды, аялдау орындарды ұсыну;
- Жолсеріктер, экскурсия жетекшілері, аудармашылар, жолбасшы қызметтері;
- Қорықты-табиғи қордың, табиғи және мәдени мұраның нысандарына бару және оқып білу кезінде суретке, кино-бейне түсіруді жүргізу;
- Шатырлы лагерьлер тұрақтарын, турбазалар мен қонақ үйлерде туристердің тұруын ұйымдастыру;

- Туристердің стационарлық демалыс орындарына қатысты рекреациялық жерлерді санитарлық тазалау және көріктендіру;
- Туристік өнімдерді өндіру және сату, туристерге арналған қоғамдық тамақтану пункттерін ұйымдастыру;
- Туристерге тасымалдау қызметін көрсету;
- Туристерге арнап халықтың кәсіп бұйымдарын өндіру және ұсыну.

1-сурет – Туризм тұжырымдамасының негізгі қағидалары [5]

ЕҚТА туристер үшін көрсетілген ақылы қызметтерінен түскен қаржыларды белгіленген сметаға сәйкес бұл аймақтарды дамыту және сақтау бойынша келесі іс-шараларға қолданыла алады:

- табиғи кешендерді сақтау және дамыту;
- жануарлар және өсімдіктер дүниесін қорғау;
- санитарлық кесу мен күтім кесулерін қоса алғанда, орманда қалпына келтіру және қорғау іс-шараларын жүргізу;
- аумақты тазалау және абаттандыру;

– табиғи қорықтық қор объектілерін қорғау мен рекреациялық және шектеулі шаруашылық қызметтермен байланысты инфрақұрылымды дамыту;

- ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың табиғат қорғау қызметін қамтамасыз ету;
- үшін штаттан тыс маусымдық қызметкерлердің, оның ішінде өрт сақшыларының, күтіп-баптау мақсатындағы кесу мен санитарлық кесуді, орман дақылдары жұмыстарын жүзеге асыру жөніндегі қызметкерлердің, сондай-ақ

шектеулі шаруашылық қызметті жүзеге асыратын қызметкерлердің қызметтер көрсетуіне ақы төлеу;

– байланыс құралдарын, көлік және өртке қарсы, орман қорғау және орман өсіру мақсаттарындағы жабдықтар, механизмдер мен материалдар, қалпына келтіру [5].

Қазақстанның табиғи-климаттық әлеуетін есепке алсақ, туристік өнімнің толыққанды қалыптасуына және халықаралық нарықта бәсекеге түсуіне мүмкіндік береді. Қазақстанда экологиялық туризмді дамытуда бағдарламалар аясында көптеген іс-шаралар жүргізіліп жатыр және 30-дан аса экосайттар жұмыс жасайды.

ЭАРО (Экотуризмнің ақпараттық ресурстық орталығы) Қазақстанның экотуристік аймақтарында дамыту қағидасын пайдалану арқылы;

– жергілікті халық шешім қабылдау үрдістеріне қатысады. Орталықтың стратегиялық дамуын анықтау мен саясат бойынша ой-пікірлерімен алмасу үшін ЭАРО үйлестірушілермен бірге үнемі кездесулер ұйымдастырып отырады;

– дәстүр мен жергілікті мәдениетке құрметпен қарау. ЭАРО қонақ үй мен түнеу орындарын жабдықтауда жергілікті мәдениет пен тарихтың бейнеленуін, сонымен қатар жайлылықты жақсартуда жергілікті және шетелдік тәжірибені пайдаланады. Тамақтандыру жергілікті өнімдерден ұлттық асхананың мәзірі бойынша әзірленеді. Сонымен қатар: ұлттық-бағдарламалар, іс-шаралар мен ұлттық ойындар түрлері ұсынылады;

– қоршаған орта үшін пайдасы. Бірлестік қоршаған ортаның заңдылықтары төңірегінде жұмыс жасайды және экскурсиялар ұсынады. Сондай-ақ, табиғатты қорғау және бірлестіктерді дамыту үшін табыстың бір бөлігін қалдырады;

– бірлестікпен жергілікті экономика табысының артуы. Түнеу орындарын жергілікті тұрғындар ұсынады, туристерге көрсетілген қызмет пен тұру орындарында жұмсалған қаражаттың үлкен бөлігі қонақ үй провайдерлерінде (*провайдер* (ағыл. *provider*) – компания, қандай да бір қызметті жеткізуші) қалады (2-кесте).

2-кесте – ЭАРО-ның 2009-2011 жылдардағы статистикалық мәліметтері (туристер, қонақ үй мен түнеу орындары, экосайттар және олардың көрсеткіштері) [6]

Жылдар	Қазақстанға келген шет елдік туристердің саны	ЭАРО келген туристер саны	Кенсеге келген шетелдік туристер саны	ЭАРО сайтына кірген туристер саны	Экосайттар саны	Түнейтін қонақ үйлер саны (тоқтауылған)	ЭАРО дейін сағ/күн	Экосайттарға бағытталған туристер саны
2009 ж.	347413 адам.	754	305	12700	23	43(30)	1072	487
2010 ж.	459337 адам.	1310	850	17500	29	56(30)	1750	690
2011 ж.	424355 адам.	222	200	15910	30	58(30)	276	163

2010 жылы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға барушылардың жалпы саны – 538 001 адамды, 2011 жылы – 769 927 адамды, 2012 жылы – 811150 адамды құрады. Қазіргі таңда, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы, арнайы бөлінген телімдері 86 тамашалау алаңдарымен, 168 дамылдау алаңқайларымен және шатырлы лагерьлермен, 93 көлікке арналған тұрақтармен, 114 кемпингтермен, қонақ үйлермен, мотельдермен,

турбазалармен, 102 қоғамдық тамақтандыру нысандарымен жабдықталған, 103 РБП қызмет атқарады, 1148 аншлаптар, сілтемелер, ақпараттық тақталар орнатылған. 4 ұлттық паркі аумақтары арқылы өтетін «Алтын сақина» туристік бағдары қызмет атқарады (Алтынемел, Шарын, Көлсай көлдері және Іле-Алатау). Экологиялық туризмді Қазақстанның барлық аумақтары бойынша қарқынды дамытуды қолға алу керек [7].

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2007-2011 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Алматы, 2010.
2. Құсайынов А.Қ. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. – Алматы: Мектеп. – 2002. – 456 б.
3. Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту жөніндегі жетекшілік. Әлия Тонкобаеваның жалпы редакциясымен. – Алматы, 2009.
4. Шайкенова Р.Р., Макутова К.Р. Экологический и этнографический туризм: становление, проблемы и перспективы развития // Сборник статей Всероссийской научно-практической конференции. – Хабаровск, 2009. – С. 12.
5. Экологический туризм. Информационное пособие. Фонд развития экотуризма «ДЕРСУ УЗАЛА». – Волгоград, 2012. – С. 8-10.
6. Статистика по ИРЦЭ за 2009-2011 гг.
7. Электронный ресурс: <http://www.kit.gov.kz>

References

1. Kazakhstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2007-2011 zhyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасы. – Алматы, 2010.
2. Kysainov A.K. Kazak tili terminderinin salalyk gylymi tysindirme sozdigi. – Алматы: Мектеп. – 2002. – 456 б.
3. Kazakstanda ecologyilyk turizmdi damity zhonindegi zhetekchilik. Alyi Tonkobaevanyn zhalpy redaksiysymen. – Алматы, 2009.
4. Shaikenova R.R., Mamutova K.R. Ecologyheskii i etnografiheskii turizm: stanovlenie, problem i perspektiby razvitia // Sbornik statei Bserossiskoy nayhno-praktiheskoy konferensy. – Khabarovsk, 2009. – S. 12.
5. Jekologicheskij turizm. Informacionnoe posobie. Fond razvitija jekoturizma «DERSU UZALA». – Volgograd, 2012. – S. 8-10.
6. Statistika po IRTSE za 2009-2011 gg.
7. Jelektronnyj resurs: <http://www.kit.gov.kz>